

SZÜCS BALÁZS

„KÖTELEKEK KÖTELEKE”

AZONOSSÁGOK MOSES HESS ÉS KARL MARX KORAI FILOZÓFIAI MUNKÁSSÁGÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A PÉNZ GAZDASÁGFILOZÓFIAI ÉRTELMEZÉSÉRE

„A pénz nem minden kötelekek köteleke-e? Nem oldhat és köthet-e minden köteleket?”¹ – fogalmazott a fiatal Marx a Gazdasági-filozófiai kéziratok lapjain a pénz definiálásakor, ahol leginkább érzékelhető nézetein Moses Hess filozófiai-szellemi hatása. Az alábbi tanulmány a két ifjú-hegeliánus filozófus szellemi közösségét igyekszik bemutatni a pénzlényeg és a pénzfétis kategóriáján keresztül, amelyet Marx Hesstől kölcsönzött.² Azt vizsgálja, mennyiben tudott azonosulni Marx a Hesstől átvett és fétisként értelmezett pénzfogalommal. Marx későbbi műveiben a pénzt nemcsak ökonómiai, hanem filozófiai és társadalmi kategóriaként is definiálta. Igyekszem választ keresni arra, vajon a későbbi magyarázatok és koncepciók is magukon viselték-e a hessi hatást.

A tanulmány először röviden ismerteti a szellemi közösség kialakulásának történetét, azt, hogyan ismerkedett meg egymással Karl Marx és Moses Hess. Majd Moses Hess rövid életrajzának és filozófiai munkásságának rövid áttekintése következik, amit Hess *A pénz lényegéről* című munkájának elemzése zár. A tanulmány végén kerül sor a Marx által alkotott pénzlényeg fogalmának és koncepciójának bemutatására, a pénz marxi és a hessi értelmezésének összehasonlítására, valamint számos egyéb azonosság kiemelésére a két filozófus munkásságában.

¹ *Karl Marx*: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. In: Marx – Engels Művei (MEM). Budapest 1981. XLII. 133.

² 1835-ben, négy évvel G. W. F. Hegel halála után, David Strauss *Das Leben Jesu* című munkájában továbbgondolta a hegeli nézetet, miszerint Jézus Krisztus csodás cselekedetei és a bibliai szövegek tisztán profának és a szövegekben csak a Geist nyilvánul meg egy alacsonyabb öntudati szinten. Strauss elismerte Krisztust történetileg létező egyénnek, de az evangéliumi történeteket mítoszoknak, kreációknak bélyegezte. Úgy gondolta, hogy ezek a mítoszok nem szándékos félrevezetés, hanem naivitás eredményei. Strauss valláskritikája a hegeli transzcendens államképpel is szakított. Az új/iffjú hegeliánusok csoportját azok a Hegel követők alkották, akik egyetértettek Strauss álláspontjával, valamint a vallás és a filozófia szembeállításával, míg a jobboldali konzervatívokat, akik a filozófia és a vallás egységét hangsúlyozták, az ó-hegeliánus elnevezéssel illették. *Szücs Balázs*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig. Osztatlan tanárszakos szakdolgozat. Kézirat. DE Történelmi Intézet. Debrecen 2019. 11.

1841 nyarán a 23 éves Karl Marx, miután a jénai egyetemen elnyerte a filozófia tudományok doktora címet, Bonnban tartózkodott Bruno Bauerrel, akit ekkor bocsátottak el a bonni egyetemről ateista „evangélium bírálata” miatt.³ Bauer szerencsétlensége a fiatal Marx számára is világhossá tette azt, hogy hasonló nézetei miatt doktori fokozata ellenére sem taníthat majd. Ez a felismerés közrejátszott abban, hogy a publicisztika felé fordult. Marx első cikke 1842 januárjában az Arnold Ruge szerkesztette Anekdótában jelent meg és a sajtószabadság kérdésével foglalkozott. Marx ekkor forradalmi demokrata nézeteket képviselt, egy olyan ideológiát, amely az alsóbb, elnyomott néprétegek önfelzabadozó harcát támogatta, és elvetette a részleges reformokat, mint a reakcióval való kompromisszumot.⁴ Itt ismerkedett meg a Kölni körrel, amelyben a rajnai burzsoázia liberális tagjai is képviseltették magukat. A kör tagja volt például Ludolf Champhausen miniszterelnök, David Hansemann pénzügyminiszter vagy Gustav Mevissen vasúttársasági elnök és olyan nagyvállalkozók, mint Dagobert Oppenheim, illetve J. H. Stein bankárok. Ezek az emberek, akik a konzervatív porosz kormány ellenzéki táborát alkották, 1842. január 1-jén indították el a Rheinische Zeitung c. lapot a szintén ellenzéki-liberális Kölnische Zeitung ellensúlyozására.⁵

Marx a Kölni kör által ismerkedett meg Moses Hesszel, akit – hasonlóan a kör több más tagjához – azonnal lenyűgözött tudásával és stílusával. Hess a Rheinische Zeitung párizsi tudósítója volt, de a lap két szerkesztője, Georg Jung és Dagobert Oppenheim köztudottan az ő befolyása alatt állt, ezért Hess egy rövid ideig a lap szellemi irányvonalát is meghatározta.⁶ Hess gyakran összetűzésbe került a Rheinische Zeitunggal, amelynek liberális burzsoá tulajdonosai kompromisszumkések voltak a porosz állammal, s nem azonosulhattak Hess radikális és kommunista elképzeléseivel. „Háború köztém és köztük.”⁷ – így értékelte Hess a burzsoáziához fűződő viszonyát. Hess a Marxszal való találkozó után a következőképpen írt új ismerőséről Bertold Auerbachnak 1841. szeptember 2-án: „Örömmel fogsz megismerni itt egy embert, aki most a mi barátaink közé is tartozik, habár Bonnban él, ahol nemsokára egyetemi docens lesz. Olyan jelenség, amely rám, habár én ugyanezen a területen mozgok, óriási benyomást tett; egyszóval készülj fel arra, hogy a most élő legnagyobb, talán egyetlen igazi filozófussal fogsz megismerkedni, aki rövidesen, mielőtt a nyilvánosság elé lép (akár írásban, akár a katedrán) magára vonja majd Németország tekintetét. Mind tendenciáját, mind filozófiai képzettségét tekintve nemcsak Strauss, hanem Feuerbachon is tútesz és ez nem csekélység. Dr. Marx – így hívják bálványomat – még egészen fiatal ember (legfeljebb

³ Franz Mehring: Marx Károly életrajza. Budapest 1957. 40.

⁴ Teodor Ojzerman: A marxista filozófia kialakulása. Budapest 1978. 105.

⁵ Mehring, F.: Marx Károly életrajza i. m. 42.

⁶ Uo. 44.

⁷ Bence György: Moses Hess a filozófiatörténetben I. Magyar Filozófiai Szemle 11. (1967) 1. sz. 56.

24 éves lehet), aki megadja majd a kegyelemdőfést a középkori vallásnak és politikának; a legmélyebb filozófiai komolyságot a legmaróbb gúnnyal egyesíti; képzeld el Rousseau-t, Holbachot, Lessinget, Heinét és Hegelt egy személyben egyesítve; azt mondom, egyesítve, nem pedig összekeverve – és megkapod dr. Marxot.”⁸

MOSES HESS, A FILOZÓFUS

Moses Hess 1812-ben született Bonnban, Rajna-tartományban, és ortodox zsidó családban nőtt fel. Filozófiai ismereteit autodidakta módon szerezte. Rövid ideig látogatta a bonni egyetemet, de tanulmányait nem fejezte be. 1837-ben jelentette meg első művét *Az emberiség szent története* címmel, amelyben a társadalmi egység és egyenlőség megvalósításának utópisztikus céljait fogalmazta meg.⁹ Későbbi hírnevét és a haladó, aufklérista körökben elfoglalt kiemelkedő helyét az 1841-ben megjelent történefilozófiai művével, *Az európai triarchiával* alapozta meg, melyben a világtörténelmet négy korszakra osztotta. Elképzelése szerint az utolsó korszakot a három legfejlettebb európai állam, az angol, a francia és a német államok hármasszövetsége, triarchiája alkotja. Valószínűleg nem a triarchia filozófiai koncepciójának, hanem a műben megfogalmazott számos aktuálpolitikai megjegyzésének köszönhető, hogy ismertté vált a korszak haladó nézeteket valló gondolkodói között.¹⁰ Ebben az időben részt vett a *Rheinische Zeitung* megalakításának munkálataiban, amelynek során Marxszal és Friedrich Engelsszel is megismerkedett.

Hess a *Rheinische Zeitung* 1843 márciusában bekövetkezett megszűnése után is kapcsolatban maradt Marxszal. Segített neki és feleségének a párizsi letelepedésben, emellett a *Deutsch–Französische Jahrbücher* munkálataiban is részt vett. A *Jahrbücher*ben jelentette meg 1844-ben *A pénz lényegéről* szóló munkáját. Életének utolsó harmadára azonban eltávolodott Marxtól, és a németországi szociáldemokratákhoz, Lassalle-hoz közeledett. 1862-ben keletkezett *Róma és Jeruzsálem*¹¹ című írásával a cionizmus egyik első jelentős teoretikusává vált. E művében az olasz Risorgimento sikerein felbátorodva fogalmazta meg azt, hogy a zsidó népnek önálló nemzetállamot kell alakítania, szocialista berendezkedéssel.

1843-tól *A tett filozófiája* című írásával a „hegeli filozófiát vetette be a politikai állam ellen.”¹² E szellemi harc eszköztárát az *Einundzwanzig Bogen*ban megjelent három mű, a *Szocializmus és kommunizmus*, *A tett filozófiája* és *Az egy és egész szabadság* alkotta. A *tett filozófiája* című művében a társadalmi lét normál

⁸ *Francis Wheen*: Karl Marx. Budapest 2004. 38.

⁹ *Bence Gy.*: Moses Hess a filozófiatörténetben I. i. m. 40.

¹⁰ Uo. 45.

¹¹ *Moses Hess*: Róma és Jeruzsálem. Az utolsó nemzeti kérdés. Levelek és megjegyzések. Budapest 2011.

¹² *Bence György*: Moses Hess a filozófiatörténetben II. *Magyar Filozófiai Szemle* 11. (1967) 2. sz. 247.

formájáról értekezett. Eszerint a tevékenység jelentősége abban áll, hogy előrelendíti az ember életét, közvetítőkapocs az objektum és a szubjektum között.¹³ Ez a közvetítőkapocs, vagy Hess megfogalmazása szerint „a létfontosságú artéria”¹⁴ alkot csak élő individuumokat. A tevékenység objektuma az individuum egy jellemzője, az ember keze által készített tárgy magán viseli készítőjének személyiségét, a tárgy képviseli készítőjét. Az ember azonban nem választhatja meg szabadon a tevékenységet, az egyén által végezhető tevékenységek sorát az anyagi világ determinálja.

E materialista megfogalmazás évekkal korábban a gimnazista Karl Marx nézeteiben is felsejlett már. Marxnak a pályaválasztásról szóló gimnáziumi dolgozata tanárai figyelmét is felkeltette, amelyben megelőlegezte későbbi nézeteit. Úgy vélte, a megfelelő pályaválasztáshoz józanság és eltökéltség, az önös érdekek leküzdése szükséges, mert ez utóbbiak nem tehetik igazán nagygyá az embert. Az embernek egyetemes áldozatot kell vállalnia, a munka terhei így mindenkiért hozott áldozattá válnak. Az egyetemes áldozatkészség szinte vallásos kontextust teremt, a pályán elhelyezkedő áldozatai, akárcsak Jézus Krisztus szenvedései, minden ember érdekében történnek.¹⁵ A dolgozatot polgári felvilágosító szellemiség hatja át, fő megállapítása a társadalomtól való függés determináltsága: „Viszonyaink a társadalomban bizonyos mértékben már azelőtt megkezdődtek, mielőtt módunk lenne meghatározni őket.”¹⁶

Hess szembeállítja egymással a tevékenység bibliai és Spinoza által megfogalmazott értelmezését. A bibliai teologikus értelmezés azt tanítja az egyénnek, hogy „orcája verítékével kell kenyerét megennie”, azaz a munka negatív konnotációt nyer. Spinoza szerint azonban az a „jó, ami a tevékenységet elősegíti, az életkedvet növeli”.¹⁷ A tevékenység e kétfajta értelmezése közül Hess egyértelműen a spinozait fogadja el, melyben a tevékenység, a munka, mint az ember szabad önmegvalósítása és örömet adó cselekedet jelenik meg. A bibliai tevékenység-magyarázatot Hess a rabszolgaság megalapozásának tartja, amelyben csak a verítéknek és a nyomorúságnak lehet helye.

Hess saját elidegenedés-koncepciót dolgozott ki, amely szerint a tárgy, ahe-lyett, hogy az individuum egy jellemzője lenne, megmerevedik és a „személyiség szabad kibontakozásának korlátjává” lesz.¹⁸ A magántulajdon kategóriája önmagában is elidegenítő, hiszen a hessi definíció szerint a magántulajdon a tevékenység

¹³ Uo. 248.

¹⁴ *Max Stirner*: Az egyetlen és az ő tulajdona (részletek). In: Ifjú hegelianusok. A filozófia időszerű kérdései. Szerk. Molnár M. László. Budapest 1982. 70.

¹⁵ *Szücs B.*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 8.

¹⁶ *Marx, K.*: Egy ifjú elmékedése pályaválasztáskor In: MEM. Budapest 1977. XL. 4.

¹⁷ *Stirner, M.*: Az egyetlen és az ő tulajdona i. m. 81.

¹⁸ *Bence Gy.*: Moses Hess a filozófiatörténetben II. i. m. 249.; Az elidegenedés és az idegen, mint filozófiai fogalmak a következő jelentéssel bírnak: idegen az, ami a szubjektum számára nem elérhető, meg nem érthető, az elidegenedés, mint jelenség az, amikor valami a szubjektumot észrevétlenül kisajátítja és átveszi fölötte az irányítást. Marxnál az elidegenedés esetén a szubjektumot és életét a

és a tárgy, a szubjektum és objektum elválásából ered. A magántulajdonnal való rendelkezéshez, egy tárgy birtoklásához (Haben) nem szükséges alkotó tevékenységet végezni, azaz más termelő egyén (szubjektum) munkájának termékét is (objektum) birtokolhatom tulajdonként. Ennek kapcsán fogalmazta meg Hess a következőket: „[...] a lét vágya (Seinsucht), az a vágy ti., hogy fennmaradjunk, mint meghatározott egyediség, korlátozott én, véges lény — az vezet a birtoklás vágyához (Habsucht). Ujra az összes meghatározottságok tagadása, az absztrakt én vezet a léthez (Sein) és a birtokláshoz (Haben). Így lesznek a segédigékből főnevek, így lesz minden igéből főnév, így lesz abból, ami a változó perifériához tartozik, maradandó középpont.”¹⁹

Elképzeltető, hogy Marx Hesstől vette át a „nyersbírási” kategóriáját.²⁰ Hess szerint a magántulajdonon felépült társadalmi rendszerben nem csak az érvek, hanem a képességek is elsorvadnak, „a közösségi társadalomban maga a munka az élvezet; az egyén otthon van munkájában. A magántulajdon társadalmában a munka csak eszköz arra, hogy megteremtsem szükségleteim kielégítésének feltételeit, s hozzájussak — ha sikerül — bizonyos élvezetekhez is.”²¹ Hess ezt a koncepciót fűzi tovább, amikor az egyén szabad kibontakozásának vagy önmeghatározásának (Selbstbestimmung) korlátjává az állam politikai intézményét emeli, amely szemben áll az emberekkel és uniformizálni igyekszik őket. Szellemi és szociális szolgátság egyaránt sújtja az embereket. Elnyomó és uniformizáló törekvése által az állam szociális szolgátságba, a vallás szellemi szolgátságba hajtja az egyént. Mindkét intézmény idegen az embertől, mindkettő az egyén fölött álló tekintély (Autoritäten), amely alázatot, a tudat afirmációját várja el tőle. Hess azért, hogy a vallást is az elidegenedés forrásának és “minden szolgátság alapelveként”²² tekintsi, a vallási elidegenedés jelenségét írja le. Hess szerint az állam és a vallás olyan intézmények, melyek közömbösek az individuum és egyéni jegyei iránt. Ahogy Hess fogalmaz, a szubjektumot egy absztraktum, egy általános kategória alá erőszakolják. Az absztraktum az individuummal ellentétben nem rendelkezik valósággal, étellel.²³ A monarcha és az istenségek nem önmagukért való létező személyek, Geistlos, azaz szellemtelenek, amelyekről az egyénnek nem szabad gondolkodnia, s akik előtt csak leborulni lehet. A feltétel nélküli imádat és a tudat afirmációja azonban nem fokozható a végtelenségig. Hess szerint a szellemtelen absztraktummal való szembefordulás az egyének (Einzelne) forradalma lesz.²⁴

kapitalizmus törvényei érik el észrevétlenül és elválasztják azt nembeli életétől, tevékenységétől és embertársaitól. *Farkas Henrik*: Forradalom, kizsákmányolás és elidegenedés Marxnál. In: *Elidegenedés és emancipáció*. Főszerk. Marosán Bence Péter. Budapest 2016. 232.

¹⁹ *Bence Gy.*: Moses Hess a filozófiatörténetben II. i. m. 252.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² *Stirner, M.*: Az egyetlen és az ő tulajdona i. m. 73.

²³ Uo. 75.

²⁴ Uo. 77.

A szubjektum absztraktum alá sorolásának gondolata az anarchista és egyszisztencialista Max Stirnernél is megjelenik. Az 1845-ben publikált *Az egyetlen és az ő tulajdona* című művében a liberalizmus ostromozásakor fejti ki, hogy a liberalizmus egyenlőségében az emberi sajátosságok, a „magánvélemény és magánostobaság” jelentéktelenné válnak.²⁵ A liberális „testvériség” csak az ember, mint *Gattung* testvériségét jelenti, az egyén *privatim* jegyei az emberi-nem tagjainak (*Gattungsmensch*) *generatim* jellemzői alá kényszerülnek, tehát a különös, egyéni jellegzetességek az általánosok alá rendelődnek.

A tett filozófiájában Hess az anarchiával is szimpatizált, amelynek pozitív hatását abban látta, hogy az egyéneket tette sarkallja, mert ha a világon minden megszűnik, az individuumnak „önmagából kell kiindulnia”.²⁶ Az egy és egész szabadságban a filozófiának gyakorlati, tett tudománnyá való változtatása mellett értelt. Úgy vélte, a filozófiának a szabadság eszményét, mint közjót (*allgemeines Gut*) kell képviselnie és nem kell attól tartania, hogy a nép a filozófia prométheuszi lángjával gyújtogatni fog.²⁷

A PÉNZ LÉNYEGÉRŐL

Moses Hess *A pénz lényegéről* című írásában vallásos kontextusban értelmezte a kapitalizmust, és a gazdasági elidegenedést a vallási elidegenedéssel párhuzamosan vizsgálta. Elemzése nem csupán a pénz filozófiai és gazdasági jellemzőinek meghatározására irányult, hanem számos profetikus megfogalmazás mellett a Föld és az emberiség fejlődéstörténetével is foglalkozott. Hess távoli perspektívából, az emberiség korai történetéből kiindulva építette fel történetfilozófiai rendszerét. Elismerte a rombolás fejlesztő hatását, az emberiség fejlődéstörténetének leírásakor a közösségi szellemet és a gazdasági szerveződést állította középpontba.

A mű 13 rövid fejezetből áll, amelyben a szerző a pénzt fétisként, azaz megszemélyesített tárgyként definiálta, amit az emberek buzgó imádatlal tisztelnek. A mű bevezetésében Shelley *Mab királynője* című költeményét idézte.²⁸ *Mab* kelta hadistennő volt, de a testi szerelmet, a termékenységet és bosszúállást is megszemélyesítette. A róla szóló vers tökéletesen beleillik a hessi koncepcióba, amely szerint a pénz rabszolgává teszi tulajdonosát, társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül mindenki leborul előtte. Egyedül az erény nem tiszteli ezt az istent az „olcsó szívek templomában (a kapitalizmus), ahol az arany (a pénz) az uralkodó isten.”²⁹

²⁵ Uo. 41.

²⁶ Uo. 82.

²⁷ Uo. 90.

²⁸ *Moses Hess: A pénz lényegéről. Magyar Filozófia Szemle* 11. (1967) 2. sz. 326–327.

²⁹ Uo. 326.

Hess a testet, mint a termelő élettevékenység csereközegét, a Földet, pedig mint a társadalmi munkák cseréjének szféráját szemléli.³⁰ Megfogalmazása szerint az atmoszféra, azaz a „Föld levegője a Föld műhelye”, a társadalom, az emberek érintkezésének közege a „humán műhely”.³¹ A csere közege „elidegeníthetetlen” az egyénektől, akik elpusztulnának, ha elválasztanák őket egymástól, hiszen az élet csak folyamatos csere, együttműködés útján tartható fenn.³²

A közös tevékenység nembeli aktus, benne forrnak össze a „különböző egyediségek.”³³ Az egyéni létfenntartás és együttműködés az ember „valóságos lényege”. Az együttműködésből ered az emberi tudat és a cselekvés, a munkavégzés is. Hess kiemeli, hogy a cselekvés csak akkor tartozik az egyénhez, ha azt szabadon, „önmagából kiindulva” végezheti, és nem más számára vagy parancsára.

A fejlődéstörténet „az emberi nemet alkotó egyének igazi lényegének, együttműködésének” létrejöttével kezdődik, amelyet Hess együtt tárgyal a Föld kialakulásával. „Az emberiség természettörténete azonban akkor kezdődött, amikor a Föld befejeződött [...]” – fogalmazott. A Föld kialakulása a mai ember megjelenésével teljesedett be, a ma emberének fejlődése viszont mindaddig zajlik, amíg az egyének egymással harcban állnak, s amíg ez a harc véget nem ér. Hess szerint azonban a küzdelem nem tart már sokáig, ezért profetikus, messianisztikus meggyőződéssel írja: „A távolból már látjuk a szervezett emberiség oly sokat magasztalt földjét; szemünkkel már elérjük az ígért földjét, amely felé az emberiség egész eddigi története törekedett — de lábunkkal még nem léphetünk erre a földre.”³⁴

Hess a konzervativizmust is kritikával illette, amikor rámutatott arra, hogy a konzervatívok azért vélik felfedezni a jobb jövőbe vetett hitben a „természettörténet végét, az emberiség végnapját”, mert nem képesek a fennállón túl mást elgondolni. A konzervatívok megkövesedett, reakciós szemléletük miatt helyezik a túlvilágra a jobb életet és annak reményét. Hess szerint ez a keresztényi dogma

³⁰ Uo. 328.

³¹ Uo. 329.

³² Marx is törekedett az emberi élet folytonosságnak megragadására. Úgy vélte, az ember a természet kincseinek elfogyasztásával saját szervetlen testrészévé teszi a természetet, amivel permanens kapcsolatot kell fenntartania életben maradásáért. Három emberi világszférát különít el: a szervetlen testet, a társadalmi testet és a szerves testet, mely azonos egyénnel, de a termelőt is jelenti. *Szűcs B.*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 63.

Marx a természetet az ember szervetlen testének nevezi. „Az ember egyetemessége gyakorlatilag éppen abban az egyetemességben jelenik meg, amely az egész természetet az ember, szervetlen testévé teszi, mind annyiban, hogy a természet 1. közvetlen létfenntartási eszköz, mind annyiban, hogy [2.] élettevékenységének az anyaga, a tárgya és a szerszáma. A természet az ember szervetlen teste, tudniillik a természet, amennyiben maga is nem emberi test. Az ember a természetből él, ez azt jelenti: a természet az ő teste, amellyel állandó folyamatban kell maradnia, hogy meg ne haljon. Hogy az ember fizikai és szellemi élete összefügg a természettel, annak nem más az értelme, mint hogy a természet összefügg önmagával, mert az ember a természet része.” *Marx, K.*: Gazdasági-filozófiai kéziratok i. m. 87.

³³ Hess, M.: A pénz lényegéről i. m. 329.

³⁴ Uo.

megnyilvánulása, amely a földi életet követő, tökéletes világ ígérétevel fogadtatja el a jelen nyomorúságát.

Az ember fejlődésének kísérő eleme a csereérintkezés, aminek törvényszerű velejárója a „kölcsonös rombolás.” A rombolás első formái még megalapozottak voltak, a különálló egyének együttműködésre való képtelenségéből és a kölcsonös bizalmatlanságából fakadtak, amikor az egyének „ököllel és csalással kellett ki-harcolnia szükségleteit.” A nyers egyének első csereviszonyát tehát a rablógyilkosság, első tevékenységi formáját a rabszolgamunka képezte, ami a történelem folyamán szabályozottá vált: „[...] az eddigi történelem nem egyéb, mint a rablógyilkosság és a rabszolgaság szabályozása, megalapozása, keresztülvitele, általánosítása.”³⁵

A 19. századra azonban az emberiség kinőtt ezekből az állapotokból, „nagykorúvá lett”, a természet már nem félelmetes és idegen közeg az individuum számára. Az egyének közösségi érzése folyamatosan fejlődik és „recsegve-ropogva omlanak össze a tér, az idő, a vallás és a nemzetiség korlátai, az egyének korlátai, iszonyatuk a korlátolt, gyönyörűl a művelt emberbarátnak!”³⁶ Az újkorban a szükségletek sem teherként nehezedenek az egyénekre, és Malthus elmélete nem más, mint „az igazság megfordítása”.³⁷ Bizonyítékként Anglia példáját idézi. Hess szerint Anglia a Föld minden szegletébe „betört”, hogy fogyasztókat keressen, de az egész bolygó sem bizonyul számára elegendő piacnak. Ez alapján nyilvánvaló, hogy a termelés nő mértani haladvány szerint és nem a fogyasztók száma.³⁸

Hess az egyén és a közösség kapcsolatát a nem, az emberi faj fennmaradásával összefüggésben vizsgálta. Úgy vélte, a nem mindig fontosabb, mint az egyén, a faj fenntartása előbbre való az egyéni szükségleteknél. E biológiai törvényszerűség alátámasztására az állatvilághoz fordult. Például a tyúk az „egyenlőtlen harcot is fölveszik, ha csibéiket kell megvédeniük a támadástól vagy a macskák önként éheznek napokon át, hogy kielégíthessék nemi ösztönüket”³⁹ Másutt így fogalmaz: „Az egyén elhalása a nemzőképesség csökkenésével kezdődik.”⁴⁰

A nem és az egyén kapcsolatából rajzolódik ki a kapitalizmus vallásos környezetben való értelmezése. Hess a kapitalizmust az egoizmus korának tekintti,

³⁵ Uo. 331.

³⁶ Uo.

³⁷ Malthus szerint a bolygó népessége mértani haladvány szerint, a rendelkezésére álló nyersanyagok, élelmiszerek mennyisége legfeljebb számtani sorozat szerint tud emelkedni, ezért adott mennyiségű nyersanyagra egyre több ember fog jutni, végül a nyomor egyre nagyobb méreteket ölt. Malthus ellentmondott kora elképzelésének, miszerint a társadalomban a jólét fog uralkodni. Úgy vélte, a nyomorgó tömegeket a természet is igyekszik majd visszaszorítani a háborúk, járványok, éhínségek által. A nyomor enyhítésére az abortuszt és a szexuális tartózkodást javasolta. A szociális-gondoskodó állam modelljét is elvetette, elképzelése szerint az államnak nem szabad a nyomorgókat, a hajléktalanokat és a munkanélkülieket megsegítenie. *Marx, K.*: Gazdasági-filozófiai kéziratok i. m. 119–120.

³⁸ *Hess, M.*: A pénz lényegéről i. m. 331.

³⁹ Uo. 332.

⁴⁰ Uo.

amikor a „keresztény szatócsok és zsidó keresztények” uralma alatt az egyén válik céllá, és a nem mindössze a cél elérésének eszközévé silányul. Azaz az egyén kihasználja a nemet saját életének tökéletesítésére. Ennek az állapotnak tükörképe, elméleti valósága a mennyország, ahol a nem lényegisége Istenben testesül meg, Isten teremt egzisztenciális köteléket az Én és a nem között. Ez a gyakorlatban is ugyanígy valósul meg: a kapitalizmusban a pénz lesz az egzisztenciális kapocs az Én és a nem között. A pénz, amely előtt mindenki leborul, akárcsak egy isten előtt. „Ami az Isten a fordított világ elméleti élete számára, ugyanaz a pénz e világ gyakorlati élete számára.”⁴¹ – fogalmaz a szerző.

A pénz az emberi tevékenységek elidegenítésének záloga, mert a pénz hivatott a fel nem becsülhető emberi munka, az ember értékének „számokban való kifejezésére.”⁴² Képességeik és tevékenységeik számokban kifejezett értékei alapján az emberek adhatóak és vehetőek, akárcsak a rabszolgák. Az emberek folyton-folyvást eladják magukat, pénzben kifejezhetővé teszik munkájukat, hogy a pénzből fenntarthassák életüket: „Állandóan külsővé kell tennünk lényegünket, életünket, saját szabad élettevékenységünket, hogy tovább tengethessük nyomorult egzisztenciánkat.”⁴³ Gazdasági értelemben tehát az ember csak úgy teremthet magának egzisztenciát, ha feláldozza emberi szabadságát, ha rabszolga lesz. Ennek csak akkor lesz vége, ha az emberek az egyéni célok helyett egymásért tevékenykednek majd. E gondolatok egyértelműen megfogalmazzák a kapitalizmus hessi gazdaságfilozófiai kritikáját.

Hess a kapitalista gazdaságot az elidegenedéssel együtt járó jelenségnek tekinti. A pénzt filozófiailag következőképpen értelmezi: „A pénz a kölcsönösen elidegenedett emberek terméke, a külsővé vált ember.”⁴⁴ A pénz nem matéria, nem papír vagy nemesfém formájában lesz pénzzé, hanem azáltal, hogy a munka értékét fejezi ki. Egy dolognak csupán addig van értéke, amíg képes mozogni a piacon, azaz cserélhető. Az utóbbi megfogalmazás abból ered, hogy a kor polgári közgazdászai a tőkét felhalmozott munkaként definiálták. A munkás, aki bérmunkásként eldologiasítja magát, a piac vérkeringésében teljes mértékben elveszíti szabadságát.

A kereslet és a kínálat áralakító hatását Hess az általánosodás kategóriájával fejezte ki. Eszerint minél többen jelentkeznek bérmunkásnak, a bérmunkás pozíció egyre általánosabbá válik, és ami általánossá válik, értékét veszti. Az általánosodás másik következménye a luxus termékek piacának kialakulása. Mivel e termékek

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 332.

⁴⁴ Hess, M.: A pénz lényegéről i. m. 333. A pénzt a politikai gazdaságtan fogalmaival is meghatározza. Eszerint a pénz az általános csere eszköze, és külsővé vált kincsnek tekinthető, amely azonban nem képes kifejezni az ember belső értékeit. Azért nem, mert az ember „nem gazdasági jószág” és „az ökonómia ugyanúgy nem törődik az emberrel egy csöppet sem, mint a teológia.”

sosem demokratizálhatóak és csak kevesek számára hozzáférhetőek, általánosságuk minimális, ezért értékük magas. Az általánosodás értéksökkentő ereje a szabadságra is kiterjed. A bérmunkát a rabszolgamunkához hasonlítja, hiszen minél többen válnak bérmunkássá és adják fel szabadságukat gazdasági értelemben, bérmunkájuk értéke az általánossá válással párhuzamosan csökken: „Ami nem cserélhető ki, ami nem adható el, annak értéke nincs. Amennyiben az emberek nem adhatók többé el, egyetlen fityinget sem érnek többé — de van értékük, amennyiben bérmunkásnak szerződve eladják vagy „eldologiasítják” saját magukat.”⁴⁵

A szerző megítélése szerint az antik rabszolga abban a tekintetben volt ember, hogy nem önként került rabszolgasorba, a bérmunkás, a modernkor rabszolgája azonban önmagát adja el, ami tökéletesen idegen az ember természetétől. A bérmunkást az éhség jobban hajtja rabszolgamunkára, mint az antik rabszolgát a korbács. Ha az antikvitásban használtak volna gépeket, nem alkalmaztak volna rabszolgákat, a modern korban azonban a gépek mellett is robotoltatnak, mert az ember ereje olcsóbb és kevésbé kimeríthető. Álláspontja alátámasztására Arisztotelészre hivatkozik: „Arisztotelész világosan meg is mondja, nem tartottak volna rabszolgákat, hogy azok hírvágyukért robotoljanak.”⁴⁶

A kereszténység és a kapitalizmus úgy viszonyul egymáshoz, mint az elmélet és a gyakorlat. Az antik rabszolgák a pogány, a bérmunkások a keresztény rabszolgák. Az antikvitásban épp csak elfogadták az elidegenedést, a kereszténység azonban szükségszerűvé és elvvé tette azt. A kereszténység elve az eladhatóság elve. Hess szerint a keresztényi dogmatika alapját az a gondolat alkotja, hogy el kell fogadni a fennálló rosszat, mint szükségszerűen meglévőt és el nem vethetőt. A kereszténység kettős emberszemlélete is erre épül. A kereszténység a szellem vagy lélek alatt azt érti, amit a dogma által uralni akar és tud. A szellemmel, a lélekkel elhiteti, hogy a mennyben megszűnik a földi szenvedés és az elidegenedés. A kettős szemlélet másik eleme a test, amely az elidegenedés közvetlen fizikai elszenvédője. A keresztény dogma szerint a testnek a földön el kell fogadnia a szenvedést a mennybeli jutalom reményében. Az embereknek „nemcsak lehet, hanem legyen is osztályrésze a nyomorúság: a nyomorultaké a mennyek országa.”⁴⁷ Ez az elv a jobbágyságot is megalapozta szellemileg, amely „nagy haladás volt — még mélyebben a mocsárba.”⁴⁸ – fogalmaz Hess. A kereszténység szelleme közömbös az élet gyakorlata és a valóság iránt, ezért azok irányítását nyugodt szívvel átengedi a világi hatalmaknak és az uralkodóknak. Hess ilyen módon értelmezi a vallás és a politika összefonódását.⁴⁹

A történetfilozófiai elemzés annak kiemelésével vezet át a rabszolgatartó antikvitásból a középkorba, hogy az emberiség a középkor kezdete óta a keresztény

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. 339.

⁴⁷ Uo. 334.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 335.

elmélet gyakorlatba való átültetésére törekedett. A vallás által előidézett szellemi elidegenedés mellett a politika és az államhatalom a gyakorlati, fizikai életet is külsővé tette: „Elvontak az embertől minden éltető társadalmi levegőt, és rábízták, hogy ehelyett a pénzzel, ezzel a materializált keresztény szellemmel vagy Istennel körülgőzölje és ha tudja, konzerválja magát. És ezt a spirituszba tett szent hullát szabad embernek, érinthetetlen, szent, végtelen személyiségnek proklamálták.”⁵⁰

Az újkorban kialakult egyéni szabadságjogok azonban atomizálták az egyéneket,⁵¹ kötelező érvényűvé tették az atomizált társadalmat, és az emberek „monádok” lettek.⁵² „Így szóltak a szegény emberekhez: Természetből szabadok vagytok, s természetes szabadságtok, pőre személyiségték legyen érintetlen, elidegeníthetetlen tulajdonotok. De ami társadalmi életetekhez tartozik (és ehhez tartozik természetesen minden, természetes életeteket sem tengethetitek, ha a társadalom által előállított élelmiszereket meg nem szerzitek), tehát ami életetekhez tartozik, azt külön-külön kell egymástól kicsikarnotok. Természetes szabadságtokat éppen arra kell felhasználnotok, hogy megszerezzétek magatoknak az élethez szükséges eszközöket.”⁵³

Hess szerint a természetes szabadság mindössze azt jelenti, hogy az embereknek küzdeniük kell az életben maradásért. Jóllehet szabadok, ha élni akarnak, el kell idegeníteni önmagukat a bérmunkában. Szabadon vállalhatják a bérmunkában való elidegenülést, önként lehetnek rabszolgák, mindössze az éhség kényszeríti őket. Hess szellemesen jegyzi meg, hogy a kapitalizmusban a bérmunkás nem adja el magát, csak elszegődik munkásnak: „[...] a mi modern törvényhozóink nagyon

⁵⁰ Uo. 338.

⁵¹ A zsidókérdéshez című munkájában Marx is erőteljesen bírálta a személyes szabadságjogokat. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának elemzésekor feltárta a dokumentum vélt hibáit. Úgy vélte, az ember és a polgár megkülönböztetése a polgári állam és a polgári társadalom különbözőségén alapszik. A Nyilatkozat az ember jogait összemosta a polgári társadalom önző egyénének jogaival, aki maga a burzsoá ember. A jogalkotás alapja tehát a burzsoá ember és annak magántulajdona. Marx szerint az általános emberi jogok szabadságot adva láncolnak le, a vallásszabadság nem szabadít fel a vallás alól, a tulajdon szabadsága nem emancipálja az embert a magántulajdon alól. Az emancipáció feltételét így határozza meg: „[...] ha a valóságos egyéni ember visszafogadja magába az absztrakt állampolgárt és, mint egyéni ember, a maga empirikus életében, a maga egyéni munkájában, a maga egyéni viszonyai között az emberi nem lényévé vált, csak ha az ember a maga „force propre”-jait társadalmi erőkként ismerte fel és szervezte meg, s ennél fogva a társadalmi erőt nem választja el többé magától a politikai erő alakjában, csak akkor valósult meg az emberi emancipáció.” *Marx, K.*: A zsidókérdéshez. In: MEM. Budapest 1957. I. 371.; Marx tehát az állam és a társadalom összefüggésében az állam meghunyászkodását emelte ki a polgári társadalommal szemben. Az állam, mint a bellum omnium contra omnes intézményesítője és fenntartója körvonalazódott. *Szücs B.*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 41.

⁵² *Hess, M.*: A pénz lényegéről i. m. 336.

⁵³ Uo. 338.

vigyáztak az eladás és az elszegődés különbségére [...] Ez az éleselméjűség két-ségbeejtő!”⁵⁴ A kapitalizmusban rejtett emberkereskedelem zajlik, rejtettsége pedig általánosságában mutatkozik meg: „Nem látni a fától az erdőt.”⁵⁵

A szerző a modern kort tekinti a legrosszabb történeti korszaknak, amelyben nem érvényesül a közszellem, nem alakul ki szociális birtok, a társadalmi élethez szükséges, anyagi és szellemi javak összessége, és minden szociális törekvés célja a pénz. A pénz azonban nem tud közvetíteni a társadalomban, mindössze arra képes, hogy „kőszzerű egzisztenciában fenntartható legyen a földi hulla.”⁵⁶ „Pénzben csak lélektől megfosztott testet birtokolhatsz, amit sohasem tudsz átleskesíteni, ami sohasem lehet a tulajdonod.”⁵⁷

A műben a középkor és az újkor, mint sein és sollen viszonyul egymáshoz. Az újkor embere nem elégszik meg a vallásos, misztikus és eszmei gazdagsággal, hanem kézzel is tapintható pénzre van szüksége:⁵⁸ „Az ókornak ez a szegény rabszolgája és jobbágya a középkornak, nem érte be többé a mennyei eledellel; amikor szellemiek helyett anyagi kincsekért kezdett küzdeni, s külsővé tett életét, kiontott vérének már nem láthatatlan gyomrába, hanem látható zsebébe akarta belebúváskedni.”⁵⁹ A 19. századra véget ért a közvetlen érintkezés, a munkaerő közvetlen kirablása és kihasználása. Egyetemessé vált azonban a közvetett, elvi rabszolgaság, az emberek immár egymástól elszakítottak, emberi lényegüket csupán saját fenntartásuk céljára használhatják.⁶⁰ Az egoizmus világában, ahol az emberek atomizáltak és nem kapcsolódnak egymáshoz, természetesen szükség van valamire, ami látszólag összekapcsolja őket. A kapitalizmusban a tevékenységet és az egyéneket is összekötő erő a pénz testesíti meg.

E történetfilozófiai koncepcióból számos további éles meglátás rajzolódik ki. Hess összekapcsolja a pénz történelmi szükségszerűségét modern kori gazdasági erejével. Olyan antropológiai jelenségekkel is foglalkozik, mint a közösségi-ség, a fonák valóság, a nyersbírás és az organikus társadalom. A fonák valóság fogalmát a következőképpen definiálja:⁶¹ „A szatócsvilág a gyakorlati látszat- és

⁵⁴ Uo. 339.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 341.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ A Moses Hess által megfogalmazott Habsucht kategóriája a marxi nyers-bírás kiindulópontja lehetett.

⁵⁹ Hess, M.: A pénz lényegéről i. m. 343.

⁶⁰ Uo. 337.

⁶¹ A fonák valóság antropológiai fogalma Marx Gazdasági-filozófiai kézírataiban az ember természetére utal, amely a történelem során folyton változó társadalmi viszonyok összessége. A polgári társadalom, a magántulajdonon nyugvó állam fonák világ, Marx hasonlatával élve olyan állatvilág, ahol a herék ölik meg a dolgozó méheket. Ez a kizsákmányolás korai, természettörténeti párhuzamba állított marxi koncepciója, ahol a nemesi előjogok, a rendi kiváltságok, a rendiség a „feudális szellemi állatvilág”, mert csak a természet, az állatvilág osztja magát fajokra, ahogyan a rendi rendszer osztja meg a társadalmat — írta Marx a falopási törvényről szóló cikkében. (Marx, K.: A 6. rajnai Landtag tanácskozásai. Harmadik cikk. Víták a falopási törvényről. In: MEM. Budapest 1957. I. 116.) *Szücs B.*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 26.; 46.

hazugság világ. — Az abszolút függetlenség látszata mögött az abszolút kiszolgáltatottság; a minden eddiginél elevebb érintkezés látszata mögött minden ember halálos elzártasága valamennyi embertársától; a minden egyén számára biztosított érinthetetlen tulajdon látszata mögött az egyéneknek minden vagyonuktól-képességüktől [Vermögen] való megfosztottsága; a legegyetemesebb szabadság látszata mögött a legegyetemesebb szolgaság.⁶²

Hess megfogalmazása szerint a személy és a tulajdon elvált egymástól, ahogy az elidegenedés során a szubjektum az objektumtól, és az elválás a vallás által emelkedett általános elvvé: „A magánember és a közösség, a házi élet és a közélet elválása tulajdonképpen mindig megvolt; mert ez nem egyéb, mint személy és tulajdon szétválása.”⁶³ A régebbi korok törvényhozói Istenből, illetve az emberek istenfélelméből, a modern törvényhozók azonban a pénzből merítik hatalmukat. A pénz nem emberfeletti, csak emberen kívüli dolog, amely azért válhatott szent tárggyá, fétissé, mert az önzés egyetlen eszköze.

Ugyanakkor az atomizált egyéneknek is szüksége van közösségre. Hess ebből az igényből vezeti le a közösségiség gondolatát: „Az életető gyökerétől, életelemétől elszakított, az élet fájáról rothadt gyümölcsként lehullott, ezért halódó, elszigetelt egyén csak mesterségesen menthető meg a rothadástól, azaz konzerválható.” Ugyanitt a következőképpen fogalmazza meg az organikus társadalom fogalmát: „De az ugyanazon nagyobb szerves testhez tartozó különböző tagoknak ahhoz, hogy valóban éljenek, azaz tevékenykedhessenek, magukat megteremthessék, mind egymással, mind közös életelemükkel vagy életanyagukkal feloldhatatlanul összekötve kell lenniük; nekik és testüknek és életető atmoszférájuknak nem szabad elválni egymástól.”⁶⁴ A közösség szétszakítottságát az állatvilág jellemzőjének tekintik, az állatvilágot pedig a középkorral és az újkorral azonosítja. Az organikus társadalom fogalma mellett később Marx műveiben ez a gondolat is visszaköszön.⁶⁵

⁶² Hess, M.: A pénz lényegéről i. m. 341–342.

⁶³ Uo. 337.

⁶⁴ Uo. 342.

⁶⁵ Marx a magánérdekeken nyugvó államot feudálisnak tekinti, ezzel tágan értelmezi a feudalizmus fogalmát, amit a szellemi állatvilággal azonosít a falopási törvénytervezetről írott cikkében. A marxi párhuzam a modernkori fétis, az ókori keleti civilizációk és a középkor között visszatérő gondolat. Az ókori istenek és fétisek állatalakot is öltöttek, a modern társadalom is úgy fragmentálja magát, mint az állatvilág, egyenlőség helyett az egyenlőtlenség a meghatározó. Az emberi társadalom azért osztja meg magát állati módon, hogy egyesek nyeréskedni tudjanak. Az állatok között csak saját fajukon belül lehetséges egyenlőség, saját fajtársával egyenlőnek lenni annyi, mint önmagával egyenlőnek lenni. Különbözőségük a többi fajjal való összehasonlításuk révén ragadható meg. Abban, ahogyan egymáshoz viszonyulnak, ahogy egymást elpusztítják, egymásból élnek, ahogy a középkorban a földesurak a jobbágyaiból. Ebből bontja ki Marx az organikuság kategóriáját, melyben a különböző elemek megszűnnek különbözőnek lenni, s az egészhez való viszonyukban látszanak és nyernek funkcióit. Az organizmus léte a külső, szükséglet kielégítő tárgyak mozgásától függ. Az ember is organizmus, aki az anyagi javak mozgásától, meglététől függ, attól, hogyan tudja szükségleteit kielégítve önmagát fenntartani. Az ember ezt csak többi embertársával együtt tudja megvalósítani,

Hess az emberiség fejlődéstörténetében helyezte el és értelmezte az állatvilág és az emberiség kapcsolatát. Az emberiség történetét két szakaszra bontotta. Az első szakasz az állati korszak, amikor az ember keletkezett és biológiailag emberré vált, a második szakasz az emberi korszak, amikor az ember emberré vált, azaz közösségbe szervezte önmagát. Úgy vélte, az antikvitásban, sőt egészen a kapitalizmus koráig az emberek szociális állatok voltak, de nem ragadozók, nem vadásztak egymásra, nem voltak kiéhezve egymás vérére, ahogyan az újkorban. Az újkor szociális állatvilágának hiénái a papok.

A pénz, mint szociális vér újabb értelmet nyer a szociális állatvilág gondolata által: „A pénz a szociális vér, de a külsővé tett, a kiontott vér. — A zsidók, akiknek a szociális állatvilág természettörténetében az volt a világtörténeti hivatásuk, hogy kifejlesszék az emberiségből a ragadozót, most végre elvégezték ezt a küldetésüket. — A modern zsidó-keresztény szatócsvilágban nyilvánvalóvá lett a zsidóság és a kereszténység misztériuma. Krisztus vérének misztériuma, valamint az ózsidó vértisztelet misztériuma itt végül is egészen leplezetlenül a ragadozó misztériumaként jelenik meg. — A régi zsidóságban a vérkultusz csak prototipikus volt; a középkori kereszténységben elméletileg, eszményileg, logikailag megvalósult; vagyis az emberek csakugyan az emberiség külsővé tett, kiontott vérért itták, de csak a képzetben, nevezetesen az Istenember vérért.”⁶⁶ Ezek a gondolatok erősen zsidóellenesnek és a zsidóságot a kapitalizmussal és a kufárkodással azonosító megfogalmazásnak tűnhetnek, melyhez hasonlóat Marx A zsidókérdéshez című tanulmányában is olvashatunk.⁶⁷

A mű 15. fejezete Wilhelm Schulz pénzzel kapcsolatos nézeteivel foglalkozik. Schulz szerint a pénz olyan mértékben szerves és kötelező része az életnek, mint az írás képessége, így megszüntetése „[...] parancs lenne a világtörténelemnek, hogy térjen vissza az anyaméhbe”.⁶⁸ Hess cáfolja Schulz álláspontját, amikor rámutat az anyagi és a szellemi tőke közötti különbségekre: a szellemi tulajdon

társadalmiasulva, a társadalmat objektívalva-intézményesítve, egymás tevékenységéből jön létre a szükséglet kielégítés. A fő motiváció ugyanakkor mindvégig a partikuláris érdek, a saját szükségletek kielégítése marad. A partikularitást szabályozandó lép fel az állam. *Szűcs B.*: Karl Marx. A hegelei idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 27.

⁶⁶ Uo. 342.

⁶⁷ Marx tanulmányának utolsó lapjain, melyet előszeretettel ragadnak ki kontextusából és használják Marx antiszemitizmusának alátámasztására, a zsidóság a tőke és a kapitalizmus megtestesítőjeként jelenik meg: „Vizsgáljuk meg a valódi világi zsidót, nem a szombat zsidót, ahogy Bauer teszi, hanem a köznapi zsidót. Ne a vallásában keressük a zsidó titkát, hanem a valódi zsidóban keressük meg a vallás titkát. Mi a zsidóság világi alapja? A gyakorlati szükséglet, a haszonlesés. Mi a zsidó világi kultusza? A kufárkodás. Mi a világi istene? A pénz. Nos hát! A kufárkodás és a pénz, tehát a gyakorlati, reális zsidóság alól való emancipáció volna korunk önemancipációja.” A pénz-fétis úgy jelentkezik a tanulmányban, mint az elidegenedés szelleme, aminek minden alárendelődik, a dolog, ami minden más dolog önmagából eredő, sajátos értékét eltorzítja, vagy mint Isten: „[...] a pénz Izrael féltőn szerető Istene.” *Marx, K.*: A zsidókérdéshez i. m. 373–375.

⁶⁸ *Hess, M.*: A pénz lényegéről i. m. 343.

mindenkor demokratizálható, mások által is elsajátítható és felhasználható, ugyanerre azonban az anyagi magántulajdon nem képes. Az írás, a betűk szervesen összefonrtak az emberrel, mert a nyelv által értelmezhetőek. Az ember nyelve egy konkrét szerv, ennek köszönhetően kapcsolódik össze az írás és az ember, a pénz azonban sosem nőhet össze az emberrel. „A nyelv össze lehet nőve szervesen az emberrel, mert szerves és tagolt egész. A pénz nem lehet szervesen összenőve az emberrel.”⁶⁹

Mindent összevetve Hess elismerte a pénz kötelékalkotó történeti erejét, de egészségtelennek tartotta azt, hogy a kötelékek kialakulása után a pénz nem szűnt meg. Elképzelése szerint a pénz ugyanúgy fog megszűnni, ahogy létrejött: „Ugyanúgy, ahogyan az emberi nem belső széthullottsága idején a külső egyesítő eszköz szükséglete életre hívta a szellemi és anyagi bálványokat, az emberek közvetlen, belső egyesülésének szükséglete meg is fogja semmisíteni ezeket a bálványokat.”⁷⁰ Miután a pénz megszűnik – festi le Hess az utópisztikus jövőt a szeretetfilozófia alapján – „a szeretet, amely az égbe menekült, amikor a föld még nem tudta elfogni, ismét elfoglalja majd az őt megillető helyet ott, ahol született és táplálkozik, az emberek keblében. Életünket nem fogjuk többé hiábavaló módon önmagunkon kívül és önmagunk felett keresni. Semmiféle idegen lény, semmiféle harmadik közbülső dolog nem fog többé közénk ékelődni, hogy külsőleg és látszólag egyesítsen, „közvetítsen”, közben pedig belsőleg és valóságosan szétválasszon és kettéhasítson.”⁷¹

Ez az utópia meglehetősen hasonlít Wilhelm Weitling elgondolásához, aki a kommunizmust a kereszténységgel, a keresztény emberszeretettel igyekezett összekapcsolni. Weitling forradalmárnak tekintette Jézus Krisztust, aki saját korában azért szállt szembe az igazságtalanságokkal és a gazdagokkal, hogy elősegítse a szegények, a szabadság és a szeretet győzelmét. Weitling szeretetfilozófiája azonban túlzásokba bocsátkozott. Úgy vélte, Krisztus halálával nem tudta megvalósítani elképzeléseit, ezért nyolc évszázaddal később Weitling magát jelölte ki a krisztusi feladatok elvégzésére.⁷²

Hess felvázolta annak folyamatát, ahogy az emberi nem fejlődése a küzdelmek árán végbement, hogy végül a szeretetre épülő együttműködés szervezze a társadalmat. A fejlődés az újkorban lezárult, de a küzdelem nem fejeződött be, mert „a harc révén valami egészen mást küzdöttünk ki, mint amit kiküzdeni igyekeztünk és reméltünk.”⁷³ A küzdelem eredményét, azaz a kapitalizmust csak a kommunizmusmal lehet meghaladni.

⁶⁹ Uo. 344.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² *Wheen, F.*: Karl Marx i. m. 90.

⁷³ Uo. 345.

A mű utolsó rövid bekezdése teleologikusan tárja az olvasók elé a közeli jövőt, amit érdemes teljes egészében idézni: „A társadalom keletkezéstörténete lezárult; nemsokára ütni fog a szociális állatvilág utolsó órája. Lejárt a pénzgép szerkezete, s az előre- és visszahaladás jegyében működő állam-művészeink hiába próbálják mindenáron mozgásban tartani.”⁷⁴

A PÉNZ MARXI MEGHATÁROZÁSA, HASONLÓSÁGOK HESS ÉS MARX ÉRTELMEZÉSÉBEN

Moses Hess és Karl Marx lenyűgözte egymást 1841-ben, szellemi közösségük legmaradandóbb eredménye a Gazdasági-filozófiai kéziratok pénzről szóló rövid fejezete. Marx jelezte a Kéziratokban, hogy hessi forrásokat is felhasznált, de ezekre nem hivatkozhatott, hiszen Hess munkája csak 1845-ben, egy évvel a Kéziratok megszületése után jelent meg nyomtatásban.

A fiatal Karl Marx a pénzt – Hesshez hasonlóan – fétisként definiálta. Világtörténelmi szükségletként határozta meg a termelés kezdetén, amikor a csere folyamatában az érték közvetítőjeként tűnt fel, és ez által nyerte el az évszázadok alatt általános értékmérő funkcióját. Marx szerint a pénzt a kapitalizmus tette általánossá, ami a totális pénzviszony világa. A kéziratok a magántulajdonnal foglalkozik, amit nemcsak gazdasági, hanem szociális szempontból is megközelít. A pénz általánossá válásával ugyanis az emberi kapcsolatok és jellemek is a pénz alapján válnak értékelhetővé, azaz korrumpálódnak.⁷⁵ Az egyén a pénz erejét kihasználva akar felülkerekedni a munka és a munka termékének elidegenedésén, de végül a pénz által csak a tárgyak birtoklása fokozódik,⁷⁶ az elidegenedés hatványozódik, az ember egyre üresebbé válik.⁷⁷ A fogyasztói társadalom olyan szükségleteket teremt, amelyek nem valósak és létfontosságúak az egyén számára. A pénz így válik az emberek feletti tárgy-uralom kitűnő eszközévé.

A pénz meghatározásán túl a Gazdasági-filozófiai kéziratok szerkezete is sok hasonlóságot mutat Hess Geldwesen-jével, illetve mindkettő lírai hasonlatokat alkalmaz. Hess Shelleyhez, Marx Shakespeare-hez és Goethehez fordul. Marx a Goethe idézettel a pénz gazdasági erejét az általa elsajátítható egzisztenciális és társadalmi előnyök kiemelésével kívánta igazolni.⁷⁸ Eszerint a pénz a személyiségnek olyan külső tartalmat adhat, amivel az eredendően nem rendelkezik. A pénz

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ *Szücs B.*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 75.

⁷⁶ A pénz jelzi a magántulajdon kézzelfoghatóságát azzal, hogy az áruk értékmérő funkcióját látja el. Gazdasági értelemben közvetítőerő, ami közvetít a tárgy és a szükséglet között. Az érték jelzi a magántulajdonon alapuló alienatiót, a pénz ennek az elidegenülésnek a tárgyasulása. *Ojzerman, T.*: A marxista filozófia kialakulása i. m. 243.

⁷⁷ *Agh Attila*: A materialista történetfelfogás születése. Bp. 1974. 48.

⁷⁸ „Hat csődört ha vehetek én,/Nem enyém minden erejük?/Huszonnygy láb mind az enyém./És büszkén vágatok velük./Wenn ich sechs Hengste zahlen kann/Sind ihre Kräfte nicht die meine?/Ich renne zu

abnormálisan meghosszabbítja a természetes lényegi erőket, és az egyént összeköti a tárgyi étellel. A Goethe Faustjából származó idézetből a nyersbírás kategóriáját is kiolvashatjuk. A nyersbírás miatt az egyén csak akkor érzi saját magáénak a tárgyat, ha az számára „tőkeként exisztál, illetve közvetlen birtoka.” Ennek eredménye az abszolút szegénység, mert az emberi érzékek elláttiasodnak, az inherens egyéni erők eltompulnak.⁷⁹ Az Athéni Timón az a mű, amelyik leginkább alkalmas a pénz mindent felcserélni képes „varázserejének” igazolására:

„[...] látható Isten, ki lehetetlent testvérít, úgy,
Hogy csókolódnak! aki bármi nyelven
Szólsz, bármi célra! próbaköve szívnek!
Ember-rabod, véld, föllázadt; s erőddel
Döntsd pusztító viszályba: állatokra
Szálljon e világ uralma!”⁸⁰

Marx megfogalmazása szerint Shakespeare „pompásan” megragadta a pénzlényeget. Marx a shakespeare-i idézetből a pénznek egyrészt isteni, mindenható jellegét,⁸¹ másrészt általános, nemzetközi szerepét emeli ki. A pénz istenként természetellenes mutatóványokat visz véghez, nem létező képességeket ad, így a lényegi erőket, az egyéniséget az ellenkezőjévé változtatja. A pénz és tulajdonosa egybeemosódik, erejük egygé válik. A pénz gazdasági értelemben nyilvánvalóan többre képes, mint gazdája, így a pénzzel rendelkező egyén képességeit elsősorban vagyona határozza meg és nem személyisége. Ezért a pénz „az emberiség egyik, külsővé-idegenné vált képessége”.⁸² Az egyén képességei által válik a társadalom részévé. Ha képességei a pénzből erednek, akkor a pénz, egy fiktív kötelék helyezi el a társadalomba: „a pénz nem minden kötelékek köteléke-e? Nem oldhat és köthet-e minden köteléket? Ezért nem ez e az általános szétválasztó eszköz is?”⁸³ – tette fel a kérdést Marx. A hűséget hűtlenséggé, a szeretetet gyűlöletté, a gyűlöletet szeretetté, az erényt bűnné, a bűnt erénnyé, a szolgát úrrá, az urat szolgává, az ostobaságot értelemmé és az értelmet ostobasággá változtatja át. A képzeteket, a gondolatokat a pénz valóra válthatja, tehát teremtőerővel is bír.

und bin ein rechter Mann/ Als hätt' ich vierundzwanzig Beine.” *Marx, K.*: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből i. m. 131.

⁷⁹ *Agh A.*: A materialista történefffogás születése i. m. 52.

⁸⁰ *Marx, K.*: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből i. m. 132.

⁸¹ Feuerbach alapján a pénz úgy értelmezhető istenséggként, mint az ember tulajdonságainak és erőinek projekciója, azaz a pénzben az elidegenedett emberi erők testesülnek meg. A cserét egy halott tárgy közvetíti az emberek között, a közvetítő funkció a pénzben projektálódik. A pénz csupán egy emberi tárgy, képessége az, hogy minden más emberi terméket el tud sajátítani, ezzel teremt meg a kapitalizmus általános viszonyrendszerét, ezáltal nyeri el lényegét (kapitalizmus = Geldwesen, fiktív, pénzalapú társadalom). De Marx nem csak feuerbachi, hanem hegeli fundamentumokra is építkezett, hiszen Hegelnél „Krisztus csak az elidegenedett, elvont ember megtestesülése”. *Agh A.*: A materialista történefffogás születése i. m. 59.

⁸² *Marx, K.*: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből i. m. 135.

⁸³ Uo.

Feltehetően Hess hatásának köszönhető, hogy a marxi elmékedés morali-
záló jelleget ölt: „Minthogy a pénz, mint az érték egzisztáló és tevékenykedő fo-
galma minden dolgokat összekever, összecserél, ezért minden dolgok általános
összekeverése és összecserélése, tehát a visszájára fordított világ, minden termé-
szetes és emberi minőségek összekeverése és összecserélése.”⁸⁴ A mindent ellen-
kezőjévé tevő erőként a pénz a fonák valóság egyik alapvető kelléke: „Minthogy a
pénz nem egy meghatározott minőségre, egy meghatározott dologra, emberi lény-
gyi erőkre, hanem az egész emberi és természetes tárgyi világra cserélődik, en-
nélfogva hát – birtokosának álláspontjáról tekintve – minden tulajdonságot minden
tulajdonságra – neki ellentmondó tulajdonságra és tárgyra is – kicserél; lehetetlen
testvérítése, úgy, hogy az egymásnak ellentmondó csókolódnak.”⁸⁵

Jóllehet Marx elemzésében a pénz negatív összefüggéseiben jelenik meg, a
tőkéhez és az elidegenedéshez hasonlóan teremtő erővel is rendelkezik, hiszen a
képzeletet valósággá változtatja. Marx 1844 után is vállalkozott a pénz lényeges
jellemzőinek vizsgálatára. A politikai gazdaságtan bírálatában és A tőke első köte-
tében is viszontláthatjuk e gazdasági kategóriát.⁸⁶ A politikai gazdaságtan bírálatá-
hoz című munka első kötetének második fejezete letisztultabb, filozófiai sallangok-
tól és moralizálástól mentesebb gazdaságtani megfogalmazást tartalmaz.⁸⁷ A pénzt
az áruforgalom közvetítőjeként, értékmérő és forgalmi eszközként értékeli, illetve
kincsképző és fizetési eszköz funkcióját emeli ki.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányomban a Karl Marx és Moses Hess nézeteiben fellelhető hasonlósá-
gokra és párhuzamokra koncentráltam. A két gondolkodó a pénz gazdaságfilozófiai
értelmezésén túl a filozófia gyakorlativá tételében, valamint az emberi élet és a
társadalom organikus felfogásában is egyetértett. Marx a filozófiát gyakorlati tu-
dománynak tekintette,⁸⁸ szerinte a valóság eredendően nem ésszerű, csak az emberi
ész és a filozófia által válhat azzá. A filozófiának azonban nem csak a valóság
megismerőjévé, hanem szerves alakítójává kell válnia. A gazdasági filozófiai kéz-
iratokban erről így vélekedett: „[...] maguknak az elméleti ellentéteknek a megol-
dása csak gyakorlati módon, csak az ember gyakorlati energiája által lehetséges, s
megoldásuk ennél fogva semmiképpen sem csak a megismerés feladata, hanem

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Marx A tőkében két antik irodalmi idézetet alkalmaz a pénz bemutatására: „Mert nincs a pénznel
emberek között nagyobb gonosz, miatta városok pusztultak el, s miatta lettek emberek földönfutók, aljas
tettek ez tanít, a lelkeket mikéntha megcserélné, jót gonoszra vált, az embereknek megmutatja, hogy
legyen minden lépés istentől elrugaszkodott.” (*Szophoklész*: „Antigoné”. [Ford. Trencsényi-Waldapfel
Imre.]); *Karl Marx*: A tőke I. kötet. 1955. 129.; „A kapzsiság abban reménykedik, hogy magát Plutónt
is kikaparhatja a föld legbelsejéből” (*Athénaiosz*: „Deipnosophistai”) Uo.

⁸⁷ *Karl Marx*: A politikai gazdaságtan bírálatához. In: MEM. Bp. 1985. XIII. 43–147.

⁸⁸ *Szücs B.*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 15.

valóságos életfeladat, amelyet a filozófia nem oldhatott meg, éppen mert csak elméleti feladatként fogta fel.”⁸⁹ Marx a filozófiát olyan tudománynak tekintette, amely leküzdi a vallást és az elidegenedést. A filozófiát Prométheusszal személyesítette meg, aki semmilyen áron nem adta fel szabadságát. Hess is hangsúlyozta a filozófia gyakorlati szerepét, amely elősegítheti a prométheuszi szabadság, mint közjó (allgemeines Gut) kiharcolását. Tehát mindkét filozófus élt a prométheuszi hasonlattal, ahogy az emberi tevékenység determináltságát is elfogadták.

A fiatal Marx a sajtószabadságról kifejtett véleményében fogalmazta meg először a szabadsággal kapcsolatos nézeteit. Úgy vélte, a szabadság alapját az öntudat és a hozzátartozó szellemi függetlenség alkotja.⁹⁰ Az emberi szabadság érvényesülése miatt tekintette fontosnak a sajtó szabadságát. Mivel minden lény szabadon, lánc nélkül születik a földre, minden, ami a szabadság érvényesítésére törekszik, a jó forrása. Ezért a sajtó akkor töltheti be feladatát, ha szabad. Marx szerint a sajtószabadság az ember számára olyan, mint – Goethét idézve – a női szépség a festő számára, mert „a festő csak azt a női szépséget tudja ábrázolni, melynek típusát legalább egy valamilyen élő személyben szerette. A sajtószabadság is olyan szépség, amelyet csak akkor védhet meg az ember, ha valamikor szerette már.”⁹¹ Marx dialektikusan elhatárolja egymástól az önkényt és a szabadságot: amíg a szabadság objektív és ésszerű, addig az önkény partikuláris, egoista és korlátolt szubjektívizmust jelent. Marx önkényként értékelte a szabadság bármiféle akadályozását, ami korlátozza az általános szabadságot. A sajtónak mindenképpen szabadnak kell lennie, hogy adekvátan kifejezhesse a népszellemet. A sajtó sajátos belső törvények szerint működik, s e törvények érvényesülését nem szabad meggátolni. A sajtó annál inkább taníthatja, művelheti közönségét, a népet, minél szélesebb tárgykörre láthat rá. Marx hitt abban, hogy „a szabad sajtó egy nép kíméletlen gyónása önmaga előtt, és tudvalevően a vallomás ereje megváltó”.⁹² Másutt így fogalmaz: „olyan, mint az élet, mindig létrejövő, sosem kész. Ha ma tévesen ítélt, holnap helyreigazítja.”⁹³ A cenzúrázott sajtó viszont olyan, mint egy „[...] farkosóváló eunuch, képmutató és jellegtelen”.⁹⁴

A két filozófus szellemi közösségét a szabadságjogok negatív értékelése, a nyersbírási, mint az emberi érzékek elidegenedésének egyértelmű jele és a fonákválóság szinte azonos megfogalmazása is erősíti és igazolja. Mélyebb eltérések mutatkoznak azonban az államról alkotott nézeteikben. Marx az államot ereden-

⁸⁹ Marx, K.: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből i. m. 112.

⁹⁰ „A szabadság legelső szükségszerű feltétele azonban az önmegismerés, önmegismerés pedig lehetetlen önvallomás nélkül.” Marx, K.: A 6. rajnai Landtag tanácskozásai. Első cikk. Viták a sajtószabadságról és az országos rendek tanácskozásainak közzétételéről. In: MEM. Bp. 1957. I. 28.

⁹¹ Uo. 33.

⁹² Uo. 60.

⁹³ Marx, K.: A „Leipziger Allgemeine Zeitung” betiltása. In: MEM. Bp. 1957. I. 153.

⁹⁴ Marx, K.: A 6. rajnai Landtag tanácskozásai. Első cikk. Viták a sajtószabadságról és az országos rendek tanácskozásainak közzétételéről i. m. 53.

dően ésszerű és eszményi intézménynek tartotta, melyben az erkölcs és a jog totalitása megvalósul meg, s amit a magántulajdon és a vallás ront meg, és tesz a partikuláris érdekek kiszolgálójává.⁹⁵ Hess ezzel szemben lesújtóbb magyarázatot ad az államról. A mindenkori államot tekintélyelvű intézménynek tartja, amely korlátozza a szabad önmeghatározást (Selbstbestimmung), szociális szolgátságba taszítja és uniformizálni igyekszik az embereket. A különbségek mellett az államot mindkét gondolkodó pejoratív módon közelíti meg, amikor az állatvilággal való filozófiai-antropológiai azonosságát hangsúlyozza, amelyet az organikus társadalomképből vezet le.

Hess a pénz eltűnésének elgondolásával feltételezhetően az elidegenedés felszámolását célzó marxi koncepció kialakításához is hozzájárult. Hess a pénz felszámolásának lehetőségeit Schulz nézeteinek bírálata során taglalta. Úgy vélte, a pénzrendszer felszámolása ugyanazon az úton fog végbemennie, ahogy a pénz kialakult. Elgondolása hasonlít Marx elidegenedés-felszámoló koncepciójához, amely szerint az önelidegenülés megszüntetésének ugyanazon az úton kell végbemennie, ahogy az önelidegenülés létrejött, mert létezésük alapja ugyanaz, a tőke.⁹⁶

ABSTRACT

Szücs, Balázs: “The bond of bonds” – Identities in the early philosophical work of Moses Hess and Karl Marx, with special reference to the economic philosophical interpretation of money

In my essay, I attempted to demonstrate the similarities between the two philosophers, Hess and Marx, especially regarding the essence of money. I present the effect of Hess on the young Marx. In the first section of the essay, a short biography of the French Jewish philosopher, Moses Hess is presented and a brief analysis of the most important works of Hess, like *European Triarchy* (1841), *The Philosophy of Action* (1843) and *Rome and Jerusalem* (1862) is given. In these works, there are a number of philosophical categories and definitions that appear in Marx's works in similar formulation, for instance the determinism of activity, raw possession and the concept of an authority based (Autoritäten) and repressive state, which is the greatest barrier to free self-accomplishment (Selbstbestimmung). But another striking similarity is that Prometheus is regarded, by both philosophers, as the personification of freedom. The second part of the essay provides a detailed analysis of *On the Essence of Money* (1845). In this work, Hess gives a unique perspective

⁹⁵ Marx szembeállította az államot és a polgári társadalmat (bürgerliche Gesellschaft), mely az állam elidegenedett létformája. Társadalmi szférákként különítette el őket, elképzelése szerint a társadalom ellentmondásosságát, elidegenedettségét jelzi szembenállásuk. A tőkés rendszerben az utóbbi felülkerekedik a másikon és benne az önző, anyagi érdekek dominálnak az erkölcsösség helyett. *Szücs B.*: Karl Marx. A hegeli idealizmustól a tudományos kommunizmus megalapozásáig i. m. 26.

⁹⁶ *Marx, K.*: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből i. m. 104.

on human history from its beginning to his own age, with many sharp and prophetic philosophical conclusions. Money has entered this system of philosophy, of history as a necessary evil and by staying for too long in the system, it causes alienation. At the end of the study, there is a comparison of the categories and their explanations that can be found in both philosophers' works. Comparison of On the Essence of Money and Marx's Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, where Hess's influence on Marx is most evident.

Keywords: Moses Hess, Karl Marx, philosophy of history, the essence of money, Über das Geldwesen, Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, philosophy of economics, the critique of capitalism, phenomenon of alienation